

Tanulmány

A GYERMEKEK ÉS A CSALÁDOK SZOCIÁLIS JOGAI³

Az Európa Tanács állásfoglalása szerint „A gyermekek helyzete sajátos feladatot ró a jóléti államra. A gyermekek nem saját választásuk alapján születnek és nőnek fel szegény szülők gyermekeiként, amennyiben tehát a gyermek nem hibáztatható azért, mert szegény, az ok sem lényeges, aminek a következtében a helyzet kialakult. Akár munkanélküliség, akár betegség, válás vagy a szülő lustasága az ok, egyik esetben sem foszthatók meg a gyermekek a teljes jogú állampolgárrá válás esélyétől.”

A gyermek nem csökevényes felnőtt: teljes jogú méltósággal, emberi jogokkal rendelkező lény, mégpedig olyan lény, aki nem tehet arról, hogy milyen sorsa van, nem tehet arról, hogy milyen családba született, nem tehet arról, hogy az országnak, amelyben élni kényszerül, vagy amelyben élnie adatott, éppen milyen kormányzata, szociálpolitikai rendszere van. A helyzet megváltoztatására irányuló eszközök sem a gyermek kezében vannak, mindez a felnőttek világán múlik, rajtunk múlik, azokon, akiknek kisebb-nagyobb mértékben módjuk, joguk van arra, hogy beavatkozzanak a gyermekek életébe.

Az Európa Tanács állásfoglalása nyomán különféle, a szociális védelmi rendszert érintő ajánlások is megfogalmazódtak, így:

- a családi juttatások alapvető célja a gyermekek jóléte és a család gazdasági stabilitásának a biztosítása; a családi juttatások foglaljanak magukba egy minden egyes gyermek javát megcélzó, rendszeres pénzbeli támogatást;
- a tagállamok területén élő minden gyermek számára hozzáférhetővé kell tenni a családi juttatásokat;
- minden tagállamnak garantálnia kell a családi juttatások finanszírozásához optimális teherviselést, különös tekintettel a legalacsonyabb jövedelmi csoportokra;
- az alapszintű családi juttatásokat minden körülménytől függetlenül kell folyósítani, az alapszintű juttatásokat meghaladó ellátások odaítélésénél lehet csak mérvadó a körülmények vizsgálata.

Mindezen ajánlások abból az előfeltevésekből indulnak ki, hogy az alapvető szükségletek kielégítése minden gyermeknek alapvető állampolgári joga.

Rendszeres családi juttatások léteznek ma Magyarországon, ám afelől már lehetnek kétségeink, hogy azok, amelyeket alapvetőnek tekint a jelenlegi családpolitika, minden gyermek számára hozzáférhetőek-e, különös tekintettel vannak-e a legalacsonyabb jövedelmű csoportokra. A minden gyermekes családot érintő családi pótlék reálértéke például 1989-hez képest kevesebb mint 40 százalékára esett vissza, és – amiről kevesebbet szoktunk beszélni – a családoknak juttatott adókedvezmény és a családi pótlék együttes értéke sem éri el a '90-es évek eleji családi pótlék reálértékét. Magyarországon van még tennivaló a gyermekek alapvető szociális joga, vagyis a biztonságos anyagi körülmények között élés megteremtése ügyében.

Az Európa Tanács ajánlásai közül az sem teljesül, amely arról szól, hogy az alapszintű családi juttatásokat minden körülménytől függetlenül kell folyósítani. A családi pótlék például két részre szakadt, s függetlenül attól, hogy alkalmazzák vagy sem ennek szigorított formáját az iskoláskorú gyermekek esetében, a törvény szelleme azt sugallja, hogy a

³ Ez az írás „A gyermekek jogainak érvényesítése az elmúlt tíz esztendőben” című konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata

gyermektől megvonható ez az ellátás, ha a család nem szorgalmazza, kényszeríti ki vagy biztosítja a gyermek iskolába járását. A most már kiegészítő családi pótléknak nevezett rendszeres gyermekvédelmi támogatás is sokféle feltételhez kötődik.

Egy ma már kevésbé idézett szerző, Bálint György írja: „Szegénynek lenni több mint éhezni. Az éhség csak egyik tényezője a szegénységnek a sok közül. A szegénységet nem csillapítja egy darab kenyér vagy egy tányér leves.”

Ugyan a legalapvetőbb szükségletek kielégítése – hogy ne legyen éhezés, hogy legyen a fejük felett valamilyen fedél – a gyermekek többsége esetében ma teljesül Magyarországon. Ám az sem mindegy, főként a gyermekek esetében, hogy milyen szinten. A fedél arra elég, hogy a gyermek ne fagyjon meg télen. De a lakás nem egyszerűen egy tárgy, hanem történet is: lakás, ahol valamilyen élet folyik. Ebben az értelemben természetesen egyáltalán nem mindegy egy gyermek egészséges pszicho-szociális fejlődése szempontjából, hogy menhelyen, családok átmeneti otthonában, netán az állami gondoskodás egy intézményében – legyen az családotthon, kis létszámú, nagy létszámú –, legyen az bármilyen optimális is a múlthoz képest, vagy pedig a saját családi környezetében, saját intim szférájában, saját tárgyai között nevelkedik. Úgy tűnik, Magyarországon ebben az értelemben a lakhatás nem alkotmányos szociális joga a gyermekeknek.

A gyermekek szociális jogai természetesen nem csak a szegénységről szólnak, de a gyermekszegénységről nem lehet eleget beszélni akkor, amikor a gyermekszegénység minden szociológiai vizsgálat szerint többszöröse a felnőttek szegénységének, amikor a gyermekjóléti szolgálatok adatai szerint több mint százezer gyermek veszélyeztetett anyagi okok miatt, amikor mintegy nyolcszázezer gyermek jogosult a nagyon alacsony jövedelmi szinthez kötött kiegészítő családi pótlékra.

Az UNICEF „Gyermekszegénység a gazdag országokban” című, 2000-ben publikált jelentése szerint a gyermekszegénység szempontjából Magyarország a világ 23 fejlett ipari országa között, azonos, az abszolút szegénységet mutató mércével mérve, a 22. helyet foglalja el.

Azon gyermekes családok helyzete javult az utóbbi időben, amelyekben van munkavállaló-korú és olyan jövedelemmel rendelkező felnőtt, aki a gyermekek után járó adókedvezményt igénybe tudja venni. Azokban a családokban, amelyekben nincs aktív kereső, mert a szülők gyesen, gyeden vannak, rokkantnyugdíjasok, munkanélküliek – ott kifejezetten romlott.

Tehát a gyermekszegénység összességében csökkent Magyarországon, azonban kezd kijegecesedni a szegényeknek egy olyan csoportja – és ebben az értelemben a szegénységben élő gyerekeknek egy olyan csoportja –, akik hosszú időn keresztül, tartósan szegénységben élnek, az ő helyzetük megváltoztatására az alkalmazott támogatási rendszerek elégtelenek. Kezd felnőni egy olyan generáció, amely már második generációs munkanélküliként fog nekikezdeni az életének.

2001-ben Ferge Zsuzsa vezetésével a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal megbízásából a jóléti ellátórendszerek működését vizsgáltuk egy ezer háztartást magába foglaló, a háztartások alsó jövedelmi harmadából vett mintán.

E vizsgálat szerint a szegény családokban nevelkedő gyerekeknek majdnem a fele községekben él. A szegénység ugyan sokkal kiterjedtebb a községekben, mint a városokban, de azt is egyértelműen mutatja a vizsgálat, hogy ha valaki a fővárosban szegény, akkor a szegénységének a mélysége jóval nagyobb, mint a községi szegényeké.

Ebben a szegény mintában a roma családokban nevelkedő gyermekek felülreprezentáltak a társadalomban elfoglalt arányukhoz képest, ám a szegény gyermekek 75 százaléka mégsem roma, tehát nem tehetünk a szegénység és az etnikai probléma közé

egyenlőségjelet, hamis minden olyan magyarázat, amely etnicizálja a szegénység problematikáját.

A szegény gyermekek egyharmada szegényes lakókörnyezetben is él, egynegyedük a települések központjától messze, olyan lakásokban, ahová egyáltalán nem vezet út, vagy amit nagyon nehezen lehet megközelíteni. Most egy új évezred elején elmondhatjuk azt, hogy az ő lakásaik egyötödében nincs vízöblítéses vécé, nedvesek, rossz állapotúak ezek a lakások, tehát azok is, akik laknak, nagyon mostoha körülmények között kénytelenek élni.

Ezeknek a háztartásoknak durván egyötöde beszélt arról, hogy gondot okoz számukra télen a fűtési számlák kifizetése. Ezek a gyerekek általában nem éheznek, azonban a táplálkozásuk minősége nem megfelelő, egyötödük nem jut naponta semmiféle vitaminhordozóhoz, zöldséghez, gyümöleshöz, még az iskolai étkeztetés keretében sem.

Szemben azzal az előítélettel, hogy a nehéz helyzetben lévő gyerekek elsősorban a szüleik hibájából szegények, az látható, hogy a szülők hihetetlen erőfeszítéseket tesznek, és minden egyes olyan döntési helyzetben, amikor nem jut mindenkinek valami a családban, a gyerekeiket részesítik előnyben. Tehát a szülők gyógyszerekkel való ellátottsága, egészségügyi ellátása, a fogorvos igénybevétele is jóval alulmúlja a gyerekekét, vagyis, ha választani kell, akkor a szülők elsősorban a gyerekeik egészségével és helyzetével törődnek.

Ezekben a szegény gyermekes családokban a gyermekek 40 százalékának nincsen legalább kettő, valaha újonnan vásárolt cipője, minden a testvérekről marad, vagy használtan vásárolják. A gyerekek egyharmada nem kap születésnapra és névnapra ajándékot, még valamiféle ünnepi étkezést sem.

A szegény gyermekek 15 százalékának egyáltalán nincsenek saját könyvei, saját játékaik. Hermann Imre és Hermann Aliz nagyon szépen írt „Az első tíz év” című tanulmányában arról – hadd idézzem –, hogy „Szemben a félelemmel, amelynek biológiai gyökerei is vannak, a szegény kizárólag társadalmi eredetű érzés. A gyermek önmagától nem szégyenkezik. Bizonyos korban a felnőttektől tanulja meg, hogy vannak dolgok, amelyekért szégyenkezni kell. A szegény kínja sok tekintetben égetőbb, mint a félelemé. A félelem elmúlik, utólag akár nevetni is lehet rajta, a szegény kiégethetetlen foltot, eltörölhetetlen nyomot hagy az ember lelkében. A közösség ad erős hangsúlyt a szégyennek.” Akiknek nincs játékaik, nincs ünnepük, nincsenek könyveik, sosem adatik meg nekik, hogy új ruhában vagy olyanban járjanak, amit a többiek úgy gondolnak, hogy normális, divatos, mindezt már gyermekkorban megtapasztalják.

Több kutatás is egyértelműen beszámolt arról, hogy az oktatás szerepe felértékelődött a rendszerváltás után, az iskolarendszer felerősíti az esélyegyenlőtlenség növekedését, az induló előnyök és hátrányok generációs átörökítődését. Gázsó Ferenc szerint a felsőfokú továbbtanulás szempontjából kitüntetetten kedvező esélyeket hordozó iskolatípusban, a gimnáziumban a korábbi ötszörös esélykülönbségek tizenegyszeresre növekedtek az elmúlt években.

A szegény családokban élő gyerekek 17 százalékának még az iskolában minimális szükséges iskolai felszerelése sincs meg a szülők beszámolója szerint. Egyötödük nem tud részt venni az iskola által szervezett tanórán kívüli programokban: az iskolai kiránduláson, múzeumlátogatáson, színházlátogatáson. Négyötödük nem jár semmiféle különóra. Nemcsak az iskolák lehetőségei különbözőek, hanem a gyerekeké is abban, hogy hozzáférnek-e számítógéphez, hozzáengedik-e őket – mondjuk akár nem makulátlanul tiszta kézzel, ruhában – a tanárok, ha vannak, a gépekhez. A szegény gyerekek háromnegyede sehol nem jut számítógép-használati lehetőséghez. Így tehát azt láthatjuk, hogy ezekben a családokban a gyerekek esélyei voltaképpen nagyon rosszak arra, hogy ki tudjanak törni abból az induló helyzetből, amelyből megkezdik a maguk életét.

Mindenféle nemzetközi egyezmény tiltja a gyermekmunka alkalmazását. Szemérmesen úgy teszünk, mintha ez ma már nem is lenne Magyarországon, ezért nagyon nehéz lenne számszerűsíteni, hogy milyen a gyermekmunka igénybevétele. Többféle vizsgálat is azt mutatja azonban, hogy a gyermekmunka Magyarországon létezik. Jobb esetben nem fizetett munkaként, vagyis mondjuk a háztartás, a gazdaság részeként a gyerekek besegítenek különböző mezőgazdasági munkákba, ennél súlyosabb esetekben nem egyszerűen a családi munkamegosztás részeként, hanem jövedelemszerző munkavégzési formában is dolgoznak a gyerekek. Hadd idézzek fel itt egy interjúrészletet, amelyet Zala megyében készített egy kollégám a gyermekszegénységgel kapcsolatban! Egy kisfiú arról számolt be, hogy bizonyos időszakokban nem tud iskolába menni, mert az édesanyja beteg lett, az édesapja meghalt, és ezért a mamája helyett a szülőbe kell járnia napszámba, tehát ő váltja ki a mama munkaerejét, azért, hogy a család ne veszítse el azt a lehetőséget, hogy eljárjon egy módosabb családhoz munkát vállalni. A kisfiú arról beszélt ebben az interjúban, hogy számára nem a munka a legnehezebb, nem az a legnehezebb, hogy nem tud elmenni az iskolába, hanem hogy étkezésnél neki mindig el kell bújni, mert az anyukája neki két kenyér közé a maradék paprikás krumplit tudja csak berakni, és ilyen módon még napszámba sem lehet járnia az embernek.

A hiányok halmozódása – a megfelelő lakhatás, az egészséges fizikai környezet, az egészséges emberi környezet, a tanuláshoz való hozzáférés lehetőségének korlátozottsága, a vágyak megvalósításának hiánya – minden életkorban kritikus helyzetet hozhat létre. A gyermekkor azonban annyiban is sajátos szakasza az emberi életnek, hogy a gyereknek nincs ideje kivárni a feltételek javulását, neki a számára adott körülmények között kell, illetve kellene egészségesen fejlődnie, a korának megfelelő érzelmi, értelmi és szociális érettséget elérnie, hogy egyszerűbben mondjuk: igazi gyereknek lennie. Ha nem jut hozzá az adott életkorban fontos támogatáshoz, akkor az a későbbiekben már nem pótolható. A felnőtt bizonyos esetekben akár felelőssé is tehető saját sorsának alakulásáért, a gyermek egészen biztosan elszenvédője mindennek, hiszen a gyermekek nem saját választásuk alapján születnek gazdag avagy szegény családokba. A gyermekek, bármilyen ok miatt is válnak szegénnyé, nem tehetnek arról, hogy veszélyeztetettek a szociális jogaik.

Tausz Katalin